

BATI TÜRKÇESİ'NİN DOĞUŞU

AHMET B. ERCİLASUN

Türkler XIII. yüzyıla kadar tek bir yazı dili kullandılar. Bu yazı diline ait metinler; Köktürk, Uygur ve Karahanlı devirlerinden kalmış olarak bu gün elimizde bulunmaktadır. Bu üç devir ve sahaya ait eserlerin dili, gramer bakımından hemen hemen aynıdır. Sesler, ekler ve çekimler bakımından göze çarpan farklar yok denecek kadar azdır. Asıl önemli fark kelime hazinesinde görülür. Köktürk dönemine ait Orhun bengu taşlarında (abidelerinde) alınma kelimeler çok azdır ve bunlar da Çince'den alınmıştır. Uygur dönemine ait metinlerinde ise bol miktarda Sanskritçe kelime olduğu gibi, Budizm ve Manihaizme ait kavramların Türkçe karşılıkları da vardır. Buna mukabil Karahanlı dönemine ait metinlerde Arapça ile Farsçadan alınma kelimelerle İslamî kavramların Türkçe karşılıkları bulunur. Devir ve sahalar arasında epeyi zaman ve mesafe olmasına rağmen, Köktürk, Uygur ve Karahanlılardaki edebî dil, kelime hazinesine ait bu farklılık dışında, aynıdır.

Peki, çeşitli Türk boyları ve zümreleri arasında XIII. yüzyıla kadar farklı konuşma dilleri, farklı ağızlar yok muydu? Elbette vardı. Esasen dil bilimine göre bütün dillerde, daima ağız farklılıkları bulunmuştur. Eski Türkçe döneminde de ilk ayrılık Mani metinleri ile Burkan (Budist) metinleri arasında görülür. A. von Gabain'in *y* ve *n* ağızı olarak adlandırdığı bu farklılığa göre bazı kelimeler Mani metinlerinde *n*'li (*anıg, kon, kanı, çıgan*), Burkan metinlerinde ise *y*'lidir (*ayıg, koy, kayı, çıgay*).¹ Daha sonra Kâşgarlı Mahmud, çeşitli Türk boylarının farklı söyleyişlerinden bahseder. Bunlara ait birkaç örnek verelim:

“Oğuzlarla Kıpçaklar baş tarafında *y* bulunan isim ve fiillerin ilk harfini *elife*, yahut *c*'ye çevirirler... Onlar “ılık su”ya “yılıg suw” bunlar “ılıg” derler... Argular, kelimenin ortasında veya sonunda bulunan *y* harfini *n*'ye çevirirler. Türkler “koyun”a “koy” Argular “kon”derler... Kelimenin başında bulunan *m* harflerini Suvarlarla, Oğuzlar, Kıpçaklar *b*'ye çevirirler. Türkler “men bardum”, Suvarlarla, Kıpçaklar, Oğuzlar “ben bardum” derler... Oğuzlarla onlara yakın olanlar kelimedeki *t* harfini *d* harfine çevirirler. Türkler “deve”ye “tewey” bunlar “devey” derler...”²

¹ A. von Gabain, *Eski Türkçenin Grameri* (Çeviren: Mehmet Akalın), Ankara, 1988, s. 2-3; Şinasi Tekin, “Eski Türkçe” *Türk Dünyası El Kitabı*, Ankara, 1976, s. 146.

² Besim Atalay, *Divanü Lügat-it-Türk Tercümesi I*, s. 31.

Görüldüğü gibi Kâşgarlı, Oğuzların baştaki y'yi, bu günkü Azerîlerde olduğu gibi, düşürdüğünü; Kıpçakların, bu günkü Kuzey Türkçesi'nde olduğu gibi, baştaki y'yi c'ye çevirdiğini; yine Oğuzların tıpkı bu günkü gibi baştaki m'yi, b'ye, t'yi d'ye çevirdiğini büyük bir isabetle kaydetmektedir.

Kâşgarlı Mahmud, çeşitli Türk boylarının ağızlarından bahsettiği içindir ki eserine “Türk Dilinin Divânı” değil, “Türk Dillerinin Divânı” (Divânü Lûgâti't-Türk) adını vermiştir. Buradaki “diller” (lûgât) kelimesini bu gün anladığımız manada “dil” yerine değil, “ağız, şive” yerine kullanmıştır. Nitekim eseri İngilizceye çevirerek en son ve mükemmel bir neşrini hazırlayan Amerikalı Türkolog Robert Dankoff da bu ismi “A Compendium of the Turkic Languages” olarak değil, “A Compendium of the Turkic Dialects” olarak İngilizceye tercüme etmiştir.³

Kâşgarlı Mahmud şu dörtlüğü de Oğuz ve Kıpçaklara ait kaydıyla verir.⁴

Awlap meni koymanğuz
Ayık ayıp kaymanğuz (caymayın)
Akar közüm uş teñgiz
Tegre yöre kuş uçar.

Kâşgarlı Mahmud, bir taraftan, çeşitli Türk boylarının ağız özelliklerinden bahsederken, bir taraftan da devrinin edebî dilini bilhassa vurgulamaktadır. O, devrinin edebî dilini “Halis Türkçe” veya “Hâkaniye” terimleri ile adlandırmaktadır. Bu hususta şunları yazmaktadır: “Uygur şehirlerine varıncaya dek Ertiş, İla, Yamar, Etil ırmakları boyunca oturan halkın dili doğru Türkçedir. Bunların en açık ve en tatlısı Hâkaniye ülkesi halkının dilidir.... Kâşgar'ın Kençekçe konuşan köyleri vardır. Şehrin içindeki halk Hakanlı (Hâkaniye) Türkçesiyle konuşurlar...”⁵

İşte, XIII. yüzyıla kadar değişmediğinden ve bütün Türkler arasında ortak olduğundan bahsettiğimiz yazı dili (edebî dil), Kâşgarlı Mahmud'un “Hâkaniye” veya “Halis Türkçe” adını verdiği bu dildir. Bu dilin başlıca merkezleri Kâşgar ve Balasagun idi. Nitekim aynı edebî dil ile yazılmış Kutadgu Bilig'in de Yusuf Has Hâcib tarafından Balasagun'da yazılmaya başlandığını ve Kâşgar'da bitirildiğini bilmekteyiz. Hangi boya mensup olursa olsun bir Türk, yazı dili ile bir eser kaleme alacağı zaman, kendi ağızını değil, Hâkaniye Türkçesi'ni kullanmaktaydı. Hâkaniye Türkçesi'ndeki eserleri, hukuk vesikalarını ve Kur'an tercümelerini yazanların hangi boya mensup olduklarını

³ Robert Dankoff (in collaboration with James Kelly), *Mahmûd al-Kâşgarî, A Compendium of the Turkic Dialects*, printed at Harvard University, 1984.

⁴ Besim Atalay, *DLT Tercümesi II*, s. 45.

⁵ Besim Atalay, *DLT Tercümesi I*, s. 30.

bilmiyorsak da XIII. yüzyıldan hemen sonraki dönemde bu konuda elimizde bir ip ucu vardır. *Kıyasü'l-Enbiyâ* adlı eserini 1310'da yazmış olan Rabguzî bir Oğuz Türkü idi. Bu husus onun adından istidlâl edilmektedir. Çünkü araştırmacılara göre Rabguzî (veya Rubguzî), “Ribât-ı Oğuzî” yani “Oğuz Ribatına mensup” demektir.⁶ Adından Oğuz olduğu anlaşılan bir Türk'ün, XIV. yüzyılın hemen başında eserini, Oğuz ağzı ile değil de, Doğu Türklüğü'nün ortak yazı dili olan Harezmi Türkçesi ile yazmış olması, önceki asırlar için de bize fikir vermektedir. XIV. yüzyılda bir Oğuz Türkü nasıl devrinin ortak yazı dili olan Harezmi Türkçesi'ni kullanıyorsa, XIII. yüzyıldan önce de şüphesiz her Türk kendi döneminin yazı dili olan Hâkaniye Türkçesi'ni kullanıyordu. Esasen Harezmi Türkçesi, çok küçük farklarla Hâkaniye Türkçesi'nin devamıdır. Tabîî biz, yazı dilinden ve edebî mahsullerden bahsediyoruz. Yoksa bu gün olduğu gibi o zaman da, farklı ağızların özelliklerini taşıyan bir sözlü halk edebiyatının bulunduğu muhakkaktır.

Bu uzunca girişi, Batı Türkçesi'nin doğuşunu tam olarak ortaya koyabilmek için yaptık. Ne oldu da XIII. yüzyılda, Türkçe içinde ikinci bir edebî dil ortaya çıktı? Bunun sebepleri her şeyden önce siyasî ve coğrafîdir. Dolayısıyla önce, devrin siyasî ve coğrafî şartlarına göz atmak lâzımdır.

XI. yüzyılın başı, yani bin yılları civarı, Türk ve neticeleri itibarıyla dünya tarihinin dönüm noktalarından biridir. 999 yılında Karahanlıların, Sâmânoğulları saltanatına son vermesi, İran'da siyasî bir boşluk doğurmuş ve Seyhun boylarında yaşayan, kuzeylerindeki Peçenekler ve Kıpçaklarca tazyik edilen Oğuzların önce Mâverâünnehir'e, sonra İran'a akarak bu boşluğu doldurmalarına yol açmıştı. Selçuklu ailesinin önderliğinde kuvvetli bir siyasî teşekkül hâline gelen Oğuzlar, 1064'ten itibaren Kars'a ve Kuzey Azerbaycan'a; 1071'den itibaren de Anadolu'ya girmeye başlamışlardı. Malazgirt'in hemen akabindeki yıllarda Marmara ve Adalar denizine dayanan Oğuz Türkleri, haçlı seferlerinin başlamasıyla gerilemişler, ancak Orta ve Doğu Anadolu'ya sahip olabilmişlerdi. XII. yüzyıl, Haçlılara ve Bizans'a karşı çetin savaşlarla geçti. 1176'daki Karamıkbeli (Miryakefalon) savaşında II. Kılıç Arslan'ın Bizans'ı ağır bir yenilgiye uğratması, Anadolu'daki Türk'ün kaderini tayin eden önemli bir hâdisedir. Bu zaferle, hem Türk'ün Anadolu'da kalacağı kesin olarak anlaşılmış, hem de Batı Anadolu yolları açılmıştı. XIII. yüzyılın ortalarına doğru “kuzeyde ve güneyde denize ulaşılmış ve batıda da Denizli ve Kütahya ötesine kadar gidilmişti.”⁷ XIII. yüzyıl başlarında Çengiz'in zuhuru, doğudan batıya doğru, bütün dünyayı sıkıştırırken, Türkistan'da kalmış diğer Oğuzları da Azer-

⁶ Janos Eckmann, “Harezmi Türkçesi”, *Târihî Türk Şiveleri* (Çeviren: Mehmet Akalın), Ankara, 1979, s. 185.

⁷ Prof. Dr. Faruk Sümer, *Oğuzlar*, Ankara, 1967, s. 133.

baycan'a ve Anadolu'ya atıyor, böylece bu iki ülke, önlenemez şekilde ikinci bir Türk ana yurdu hâline geliyordu. Çengiz ve çocuklarının baskısı, Anadolu Selçuklularını zayıflatmış, fakat Anadolu'daki Türk nüfusunu birden bire hızla çoğaltmıştı. 1243'teki Köseadağ bozgunu ile Anadolu Selçuklularının otoritesi kırılır ve Moğol hâkimiyeti başlarken yeni gelen kalabalık Oğuz nüfusunun da tesiriyle Anadolu'da birçok beylikler ortaya çıkar. 1256-1336 yıllarında Anadolu, İlhanlılara bağlı beyliklerce idare edilir. 1336'da İlhanlıların yıkılışıyla beylikler istiklâl kazanır. 1243'te Moğollara tâbi olan Anadolu Selçukluları ise gittikçe zayıflayarak 1308'de son bulur.

Kısaca özetlediğimiz bu tarihî olayların neticelerini birkaç madde hâlinde yazmak faydalı olacaktır.

1. İkinci binin başlarına kadar yüzlerce yıl Türklüğe kapalı olan İran, Azerbaycan ve Anadolu açılmış; Azerbaycan, Anadolu ve Rumeli Türk yurtları hâline gelmiştir.

2. Seyhun boylarında ve Aral'ın doğusunda yüzlerce yıldan beri yaşamakta olan Oğuzlar; XI-XIII. yüzyıllar arasında buradan ayrılarak Azerbaycan, Anadolu ve Rumeli'ye yerleşmişlerdir.

3. Bin yıldan beri Balkanların ve Orta Doğu'nun en büyük siyasî gücü olan Doğu Roma yıkılmış, yerini Türk gücü ve onun doruk noktası olan Osmanlı almıştır.

4. Orta Doğu ve Balkanlardaki bu günkü Türk varlığı ve Türkiye Cumhuriyeti bu hâdiseler sonucu ortaya çıkmıştır.

5. Ve nihayet bu hâdiselerin en büyük sonuçlarından biri de Türk dilinde görülmüş, Orta Doğu ve Balkanlarda, Oğuz ağzına dayanan ikinci bir Türk edebî dili doğmuştur.

Daha önce de söylediğimiz gibi Oğuzlar, Seyhun boylarında yaşarken kendi sözlü edebiyatlarına malik bulunuyorlardı. O zamanki Türk kültür muhitine (Kâşgar, daha sonra Harezmi) girebilmiş ve kültürce belli bir seviyeye ulaşmış olan pek az bir kısmı da edebî dil olarak Hâkaniye Türkçesi'ni kullanıyordu. XI. yüzyıldan itibaren İran'a, Azerbaycan'a ve Anadolu'ya gelenler ise bu edebî muhitlerden iyice uzaklaşmışlardı. Esasen ilk gelenler göçeri oldukları için Hâkaniye denilen edebî dilin kültürünü almamışlar, onu öğrenmemişlerdi. Türkçe olarak bildikleri; yaylakta, kışlakta, ordugâhta, günlük hayatta, sadece sözlü olarak kullandıkları Oğuz konuşma dili, yani Oğuz ağzı idi. Bu dili sadece konuşuyorlar ve destanlarında, halk şiiri türlerinde, ata sözlerinde, masallarında şifahi bir edebiyat vasıtası olarak kullanıyorlardı. Ama bu tahsilsiz Oğuzlar, daha elli yıl geçmeden, yeni geldikleri bu topraklarda Orta Doğu'nun en büyük devletini de kurmuşlardı: Büyük Selçuklu Devleti. Bu devlete

bir dil lâzımdı. Yazışmalar için, edebî eserler için, ilmî kitaplar için kullanılacak bir dil. Geldikleri bu yeni topraklarda iki dili hazır buldular. Bunlardan biri Farsçaydı ve nice zamandan beri bir edebiyat dili olarak fevkalâde gelişmişti. Üstelik yeni devletin bürokratlarından önemli bir kısmının da ana diliydi. Diğer dil ise daha da şanslıydı. Büyük ve samimî bir imanla bağlandığımız yeni dinimizin ve onun mukaddes kitabının dili idi Arapça ve birkaç asırdan beri işlenmiş, kaideleri zapturapt altına alınmış, ilmî eserlerin vazgeçilmez dili olmuştu. Kendilerine ait bir kültür ve edebiyat dili olmayan Oğuz Türkleri ne yapacaklardı? Üstelik bir cihan devleti de kurmuşlardı. İşte bu hazır dillere başvurdular. İlim dili olarak Arapçayı, edebiyat dili olarak Farsçayı, resmî dil olarak ise daha çok Arapçayı, kısmen de Farsçayı kullandılar.⁸

Bu güne kadar mes'eleye lengüistik açıdan bakıldığını zannetmiyorum. Lengüistik bakımdan şu soruyu sormamız lâzımdır. Edebî dil geleneğine sahip olmayan bir topluluk, günlük konuşma dilini, birdenbire bir yazı dili olarak kullanabilir mi? Konuyu günümüze aktaralım ve daha muşahhas olarak soralım. Ailesiyle birlikte Kayseri'nin bir köyünden çıkıp Almanya'ya giden bir çocuk; ilk, orta, lise ve üniversite tahsilini Alman okullarında görür ve farzı muhal Türkçe yazılmış eserleri, gazeteleri görmemiş, Türk, radyo, televizyonunu dinlememiş olursa bu çocuk Türkçe bir makale, bir edebiyat ve ilim eseri yazabilir mi? Elbette bu mümkün değildir. Almanya'da okuyan çocuk eğer tıp tahsil etmişse tıpla ilgili bir yazıyı Almanca olarak yazabilir, fakat Türkçe yazamaz. Bu gün İran'da yüksek tahsil görmüş pek çok Azerî, Türkçeyi sadece evde, çarşıda konuşabilmekte, yazı dili olarak kullanamamaktadır. İşte Selçuklu devletindeki Oğuz Türkleri de böyleydi. Tahsil görenler, medreselerde Arapça ve Farsça tahsil görüyorlar ve yine bu dillerle ilim ve edebiyat yapılan muhitlerde bulunuyorlardı. Türkçenin edebî dil olarak kullanıldığı Kâşgar çok uzakta kalmıştı ve Anadolu'ya gelen ilk Oğuzların Kâşgarla hiç teması olmamıştı. Dolayısıyla onlardan Türkçe eser vermelerini beklememiz haksızlıktır. Aslında Batı'ya gelen Oğuzların hiçbir zaman edebî dilleri olmayabilirdi. Çünkü yazı dili ihtiyaçlarını Farsça ve Arapça ile gideriyorlardı. Fakat böyle olmamış, iki asır sonra yeni bir edebî dil yaratmışlardır. XI. ve XII. yüzyılda niçin Türkçeyi kullanmamışlardır diyerek suçlamak yerine, nasıl oldu da iki asır sonra kendi millî yazı dillerini yarattılar diyerek onları takdir etmek daha doğrudur. Şimdi ikinci soruyu da cevaplandırmaya çalışalım. XIII. asırda, Oğuz ağzına dayanan yeni bir edebî dil yaratılabilmesinin sebepleri şunlardır:

1. XI. ve XII. yüzyılda Azerbaycan ve Anadolu'ya gelen Türkler nüfusça çok kalabalık değildiler. Üstelik Bizans'la ve Haçlılarla savaşarak Anadolu'da tu-

⁸ M. Fuad Köprülü, "Anadolu'da Türk Dili ve Edebiyatının Tekâmülüne Umumi Bir Bakış", *Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul, 1980, s. 334.

tunma kavgası veriyorlardı. XII. yüzyılda da Oğuz göçleri devam etmekle beraber XIII. yüzyıl başlarında Çengiz'in zuhuruyla, Türkistan'da kalan diğer Oğuzlar da Anadolu'ya gelmek zorunda kalmış ve Azerbaycan'la Anadolu'daki Türk nüfusu asıl o zaman birdenbire çoğalmış, böylece yeni bir edebî dil ihtiyacını ortaya çıkaracak nüfus yoğunluğuna ulaşılmıştı.

2. Çengiz'in zuhuru, kendisinin ve çocuklarının Batı seferleri, Türkistan'da da mühim değişikliklere sebep olmuş. Kâşgar'daki Türk edebî dil muhiti Harezmi'ye kadar kaymış, böylece Oğuzlara yaklaşmıştı. Çok uzaktaki Kâşgar ile temas edemeyen Azerbaycan ve Anadolu'daki Oğuzlar, İlhanlılar çağında Harezmi'le temas etme imkânına sahiptiler. Üstelik İlhanlı bürokrasisi içinde de eski Türk edebî dilini kullanan Uygur kâtipler vardı.

3. İlk iki asırda gelen Oğuzlar göçeri idiler ve Türkistan'daki edebî dili bilmiyorlardı. Halbuki Çengizlilerin önünden şehirli Oğuzlar da kaçıp Anadolu'ya gelmişlerdi ve bunların hiç olmazsa bir kısmı oradaki edebî dil geleneğine sahip idiler. *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar* adlı eserinde Fuad Köprülü, Türkistan'daki edebî dil ile yazan mutasavvıf şairlerin, Ahmed Yesevî ve haleflerinin, Oğuz dervişleri ve bilhassa Yunus Emre üzerindeki tesirlerini göstermiştir. Mevlânâ'da geçen Türkçe kelime ve şiirler arasında "kiçkinen, öpkine, öler men, tiler men, bar, köp, bolgay, olgay" gibi Orta Asya Türkçesi'ne mahsus kelime ve şekillerin bulunması,⁹ onun da Türkistan'daki edebî dil geleneğimize haberdar olduğunu gösterir.

Türkistan'daki edebî dil geleneğini bilenler Anadolu'da bu edebî dili kullanmadılar; çünkü hitap ettikleri zümre Oğuzlardı. Fakat Oğuz ağzından yeni bir edebî dil yaratmada bu bilgilerinden ve eski edebî dil geleneğimize faydalandılar.

4. Türkler çok canlı bir din ve tasavvuf hayatı yaşıyorlardı. Bu hayata ait inançların, tasavvufî görüşlerin, ahlâkî prensiplerin halka, onların diliyle anlatılması lâzımdı. Bunun heyecanını duyan sanatkâr ruhlu insanlar vardı. Bu heyecan ve ihtiyaç ancak halkın anladığı dili kullanmak ve onlara o dille hitap etmekle tatmin edilebilirdi.

5. Bir başka sebep de Oğuzların şüphesiz bir sözlü edebiyat geleneklerinin bulunmasıdır. Yazıya geçmeyen, ağızdan ağıza dolaşan sözlü şiir, hikâye ve destan geleneği, elbette yeni edebî dilin yaratılmasında önemli rol oynamıştır.

6. Ve nihayet Anadolu Selçuklularının yerine beyliklerin ortaya çıkması da en önemli sebeplerdendir. Candaroğulları, Karamanoğulları, Aydınoğulla-

⁹ M. Şerefeddin, "Mevlânâ'da Türkçe Kelimeler ve Türkçe Şiirler", *TM*, IV, İstanbul, 1934, s. 159-165.

rı, Osmanoğulları gibi Beyliklerin başında bulunan Boy Beyleri umumiyetle Farsça ve Arapçaya yabancı idiler. Fakat onlar da bir devletin, sanatkâr ve edebiyatçıları himaye etmesi gerektiğini biliyorlardı. Bundan dolayı Türkçe yazan bilgin, şair ve edipleri teşvik ettiler.

İşte bu tarihî, coğrafi, siyasî ve lengüistik şartlar, Azerbaycan ve Anadolu'da yeni bir edebî dilin meydana gelmesine yol açmıştır.